

De lessen van de jaren dertig

De lessen van de jaren dertig zijn nog steeds relevant voor de huidige economische teruggang. De investeringen zijn erg conjunctuurgevoelig en nog steeds is het zo dat een terugval van de investeringen niet automatisch door het marktmechanisme wordt opgelost. Er zullen ook grootschalig nieuwe bestedingen moeten plaatsvinden.

In de discussie over de huidige bancaire crisis wordt regelmatig gerefereerd aan de jaren dertig. Sterker nog: het snelle, besliste en ingrijpende optreden van de autoriteiten van de afgelopen weken tijdens de huidige crisis van het bancaire systeem wordt zonder meer mede ingegeven door onze ervaringen met de zeer hevige economische inzinking van bijna tachtig jaar geleden (Bernanke, 2007). De vraag is of die crisis van bijna tachtig jaar geleden wel relevant is voor het huidige beleid. Om die vraag te kunnen beantwoorden is het van belang na te gaan wat het wezen was van de crisis van de jaren dertig, en hoe deze uiteindelijk overwonnen werd.

De crisis van de jaren dertig

De hevigheid van de crisis staat buiten kijf. Tientallen miljoenen verloren hun baan, de investeringen en de internationale handel stortten ineen en, erger, er leek maar geen einde aan te komen. Noch de *New Deal* van de Amerikaanse president Roosevelt, die beoogde de regels van het kapitalistische spel aan te passen, noch *The General Theory* van John Maynard Keynes, die beoogde het intellectuele bouwwerk van de heersende economische theorie een nieuw fundament te geven, slaagde erin een eind aan de crisis te maken. Hoewel, geen eind? In Duitsland ging het, na 1933, economisch wel goed. En hoewel de investeringen internationaal sterk terugliepen bleef de consumptie wel redelijk op peil. Mede door de prijsdalingen waren de jaren dertig, voor diegenen die nog wel een baan hadden, helemaal geen slechte tijd. Dat werpt de vraag op wat er nu eigenlijk aan de hand was in die jaren. Waarom ging deze crisis niet over, waarom was de briljantste van de vooroorlogse economen genoodzaakt het ook toen al niet onaanzienlijke bouwwerk van de economische wetenschap een nieuw fundament te geven? En vooral: wat zijn de lessen van die crisis voor vandaag? Is het nu weer mogelijk dat tientallen, of honderden, miljoenen hun baan verliezen, dat de investeringen wegvallen en dat er weer een combinatie van werkloosheid en onvoldoende kapitaalgoederen ontstaat die zichzelf in stand lijkt

te houden? Om een antwoord op deze vragen te kunnen geven is het noodzakelijk het wezen van de crisis van de jaren dertig te analyseren. En dat wezen was dat het een moderne economische crisis was, een crisis die, ten opzichte van de negentiende eeuw, samenhang met veranderde bestedings- en productiepatronen en vooral met een revolutionaire verandering in de stijging van de productiviteit. Hoewel deze aspecten na de jaren dertig weer veranderd zijn, en de westerse wereld eigenlijk weer wat meer negentiende-eeuwse trekken heeft gekregen, is het basispatroon van de bestedingen en de productie op een aspect na toch goed te vergelijken met dat van de jaren dertig; in een land als China is het zelfs uitgesprokener dan in de Verenigde Staten en het Europa van de jaren dertig.

Investerings

Wat waren deze aspecten? Een van de eerste moderne aspecten van de jaren twintig, dat mede leidde tot de crisis van de jaren dertig, was een sterke stijging van het aandeel van de investeringen in de totale bestedingen. Deze stijging vond zowel plaats bij de overheidsinvesteringen, bijvoorbeeld in wegen en bruggen, als bij de particuliere investeringen, bijvoorbeeld vrachtwagens, boterfabrieken en hooimachines. Dit leidde enerzijds, en zeker vanaf 1920, tot een onwaarschijnlijke en historisch gezien unieke stijging van de arbeidsproductiviteit en anderzijds tot een nieuw levenspatroon (De Jong, 1995). De stijging van de productiviteit wordt bijvoorbeeld gekenschetst doordat de invoering van de achturedag rond 1920 niet leidde tot een daling van de productie in de industrie. De teruggang van de arbeidstijd van 60 naar 48 uur per week werd vrijwel van het ene op het andere jaar opgevangen door een stijging van de productiviteit (De Jong, 1995). Hierbij valt te denken aan de elektromotor, het elektrisch licht of de telefoon. En na 1920 bleef de productiviteit fors stijgen door, bijvoorbeeld, de vrachtwagen, de jakobsladder, of de schaalvergroting zoals bij de margarine- en gloeilampenfabricage. Ondanks deze doorgaande stijging wist men aan het begin van de jaren dertig, slechts tien jaar na de explosie in 1920, de productiviteit weer sprongsgewijs te verhogen: de extreme prijsdalingen van de jaren dertig konden deels en bijna van het ene op het andere moment worden opgevangen door een toename van de productiviteit. Investerings, en vooral bedrijfsinvesteringen, kennen als component van de totale bestedingen echter een probleem. Als het economisch tegenzit

MERIJN KNIBBE

Docent bedrijfskunde/statistiek aan de Hogeschool Van Hall Larenstein

en het vertrouwen wegvalt, zijn investeringen de eerste uitgaven waar een bedrijf op bezuinigt (figuur 1). Vanaf ongeveer 1880 waren de investeringen als gedeelte van de totale bestedingen voortdurend gestegen. Na 1930 is er sprake van een plotselinge en uitermate sterke val. Het is deze val die het mogelijk maakt de crisis van de jaren dertig als modern te betitelen, want zonder de eraan voorafgaande stijging van de investeringsvoet, die zo kenmerkend is voor moderne economische groei, was een dergelijke val niet eens mogelijk geweest. Het proces van moderne groei ging kennelijk gepaard met een groei van juist die bestedingen, namelijk de investeringen, die van alle bestedingen zoals consumptie, overheidsbestedingen, of export het meest conjunctuurgevoelig waren. De gehele, plotselinge en enorm sterke daling van de investeringen werd daarbij volledig veroorzaakt door een afname van de bedrijfsinvesteringen; de investeringen van de overheid bleven, zelfs in het Nederland van de jaren dertig, namelijk wel op peil.

De vraagzijde

In de historische situatie van de jaren twintig en dertig leidden bedrijfsinvesteringen echter nog tot twee andere effecten. Het ene was dat de hoeveelheid kapitaal, zoals gebouwen en inventaris, van bedrijven toenam, waarmee ook de vaste lasten, waaronder rente, afschrijvingen, en onderhoud, toenamen. Een andere term om een toename van de vaste lasten te beschrijven is toename van het ondernemingsrisico. Waar rond 1900 een kleine werkplaats die auto's in elkaar sleutelde zich betrekkelijk eenvoudig op andere zaken kon toelagen of wellicht iets rustiger aan kon gaan doen als de vraag terugliep, uiteraard ten koste van het inkomen, daar leidde een afname van de vraag bij het lopendebandsysteem, zoals dat door Henri Ford voor de

Op het moment dat de onzichtbare hand de nieuwe prijsverhoudingen tot stand had gebracht, had de pijlsnelle technologische ontwikkeling ze alweer inadequaat gemaakt

autofabricage gebruikt werd, direct tot leegstand en dieprode cijfers. Deze toegenomen vaste kosten brachten ook met zich mee dat het voor bedrijven, in weerwil van wat in de economische leerboekjes van die tijd gesteld werd, niet eenvoudig of zelfs maar zinvol was de prijzen beneden een bepaald minimum te verlagen. Prijsaanpassingen waren niet meer zo eenvoudig en effectief als twintig jaar eerder, een effect dat nog versterkt werd door de invloed van enerzijds de vakbonden en anderzijds het toegenomen belang van ervaring en scholing van werknemers; het was niet altijd meer zo heel eenvoudig een ervaren en geschoolde kracht te vervangen door een goedkopere nieuwe kracht. Of wellicht anders gesteld, want ook in de achttiende en negentiende eeuw waren kennis, ervaring en contacten al goud waard: door de toegenomen arbeidsdeling werden steeds meer verschillende functies gevraagd, waardoor het moeilijker werd een vervanger met juist de gevraagde specifieke kennis en ervaring te vinden.

Daarnaast was er het effect van de leercurve. Het duurt enige tijd, soms wel tot twintig jaar, voordat een bedrijf geleerd heeft een nieuwe technologie optimaal te gebruiken. Dit bracht met zich mee dat ook nadat de bedrijfsinvesteringen rond 1931 het nulpunt genaderd waren, de productiviteit van de bedrijven bleef stijgen, een stijging die nog werd versterkt doordat de technologische vooruitgang bleef doorgaan, zoals radio, snelwegen of chemie, waardoor bestaande kapitaalgoederen ook steeds efficiënter ingezet konden worden. Deze toename van de efficiëntie bracht met zich mee dat een beperkte toename van de vraag door bedrijven eenvoudig kon worden opgevangen door de productiviteit te verhogen waarbij het niet nodig was om extra mensen aan te nemen. Meer vraag betekende, ook wanneer tegelijkertijd de lonen en daarmee de bedrijfskosten daalden, niet direct meer werk. Keynes had daarmee uiteindelijk dus ongelijk. Terecht vestigde hij de aandacht op het belang van een toename van de vraag, om bijvoorbeeld de terugval in de bedrijfsinvesteringen te compenseren. En terecht wees hij erop dat in een tijdperk waarin prijsaanpassingen minder eenvoudig zijn geworden het herstellen van oude prijsverhoudingen soms wellicht een snellere weg naar welvaart was dan dat je de onzichtbare hand nieuwe prijsverhoudingen liet creëren. Op het moment dat de onzichtbare hand de nieuwe prijsverhoudingen tot stand had gebracht, had de pijlsnelle technologische ontwikkeling ze alweer inadequaat gemaakt. Maar zelfs Keynes beseftte niet hoezeer de vraag moest toenemen. Niet alleen de terugval van de investeringen ter hoogte van tien procent van het bbp moest worden opgevangen, ook de verschuiving van het productietechnisch mogelijke in de orde van grootte van vier tot vijf procent van het bbp per jaar moest worden gecompenseerd. Dat betekende dat, als de productie drie jaar gestagneerd had, er een totale bestedingsimpuls van 25 procent moest plaatsvinden. Dit was, in het mentale

Tabel 1

Herkomst en besteding van middelen in 1929 en 1934, lopende prijzen, in miljoenen gulden.¹

	Herkomst				Bestedingen								
	Productie (Bbp, Y)	+	Import Import	=	Consumptie		+	Investerings		+	Export Export		
					Overheid	Particulier		Overheid	Particulier				
1929	6.490	+	3.250	=	440	+	5.140	+	340	+	1.040	+	2.780
1934	4.960	+	1.260	=	440	+	4.230	+	250	+	280	+	1.020
Δ	(-1.530)	+	(-1.990)	=	(0)	+	(-910)	+	(-90)	+	(-760)	+	(-1.760)
Percentuele mutatie op basis van 1929													
	-24%		-61%		0		-18%		-24%		-73%		-63%

¹ De gegevens zijn op basis van het bruto binnenlands product (bbp). De investeringen zijn inclusief voorraadveranderingen en veranderingen in de hoeveelheid onderhanden werk (gebouwen, grote schepen en dergelijke). Lopende prijzen zijn de prijzen die werkelijk betaald zijn in een specifiek jaar.

Bron: RUG/CBS, *Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1899*.

kader van de jaren twintig en dertig, uiteraard een volstrekt megalomaan idee, zelfs voor Keynes. En dat temeer daar een dergelijke toename van de bestedingen noodzakelijkerwijs tot een totale verandering van levensstijl en sociale verhoudingen zou leiden. In elk voorafgaand tijdperk zou een vergelijkbaar project tot inflatie en economische onbalans hebben geleid. In de historische verhoudingen van de jaren dertig bleek juist megalomaan beleid, door de onvermoede mogelijkheden van de productietechnologie, tot succes te leiden. In Duitsland verdween de werkloosheid, in de Verenigde Staten bleek de economie in de zeer korte periode tussen 1942 en 1945, na ruim tien jaar stagnatie, een verdubbeling van de vraag aan te kunnen. De economische hegemonie van de Verenigde Staten in het tijdperk na 1945 kwam niet alleen naar voren door de Tweede Wereldoorlog; het werd voor een groot deel (vijftig procent) ook veroorzaakt door de toename van de vraag tijdens dat conflict, en de ongebruikte arbeid en techniek die gedurende de jaren dertig op de plank waren komen te liggen.

Vooruitgang

Een goed voorbeeld van de snelheid van de vooruitgang in die tijd is de cinematografie. *City Lights* (1931) van Charlie Chaplin (1889–1977) is niet alleen gedateerd vanwege zwart-wit, maar doet momenteel ook aan als een boodschap uit een ander tijdperk. De romantische komedie *Romance on the high seas* (1948) in Technicolor van Doris Day (1924–heden) is niet alleen technisch en qua spel een onvergelijkbaar andere film maar laat ook een hele andere, in hedendaagse ogen moderne wereld zien, met moderne gemakken en luxe. Ook Nederland liet zich in die tijd niet onbetuigd, zoals blijkt uit de aanleg van de Afsluitdijk (1927–1932) en het Olympisch Stadion (1928). Beiden waren op hun gebied van een volstrekt andere schaal dan alles wat Nederland ooit gezien had, en beiden gaven vorm aan een ander, modern Nederland. Niet alleen bij sport, maar ook op andere gebieden, waaronder transport en radio, was in toenemende mate sprake van een nationaal dorp. Het belang van de investeringen komt ook tot uiting in tabel 1. Hoewel ook de import en de export dramatisch daalden (in lopende prijzen) hielden deze dalingen elkaar min of meer in evenwicht. Sterker nog: omdat de importen met 230 miljoen gulden meer daalden dan de exporten was er zelfs sprake van een netto bestedingsimpuls. De consumptie lijkt in deze periode sterker te dalen dan de investeringen, maar dit is vrijwel volledig een

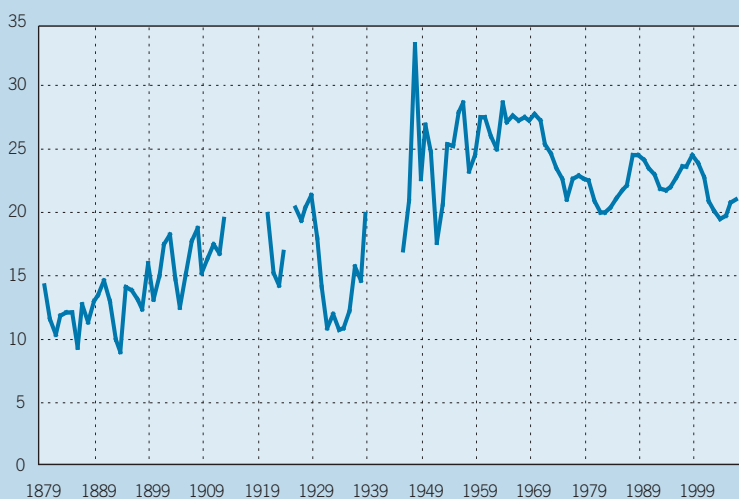
In de historische verhoudingen van de jaren dertig bleek juist megalomaan beleid, door de onvermoede mogelijkheden van de productietechnologie, tot succes te leiden

prijseffect: het volume van de particuliere consumptie nam nauwelijks af, dit in tegenstelling tot het volume van de investeringen (tabel 2). De les van de jaren dertig werd geleerd, onder anderen door Joop den Uyl. In zijn woorden van het begin van de jaren zestig: “De economie zal expansief zijn, of zij zal niet zijn.” Maar in het jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1972 constateerde DNB-president Jelle Zijlstra ruim voor de oliecrisis al dat de afname van de economische groei van rond de zes procent naar een “teleurstellende” vier procent wellicht

meer dan een incidenteel gebeuren was: “Ook de daling van het beslag der bedrijfsinvesteringen op het nationale inkomen lijkt structurele kenmerken te bevatten. Een definitief oordeel ter zake vereist echter mede een nader inzicht in het niveau van de bedrijfsinvesteringen dat op langere termijn bezien nodig zal zijn voor een voldoende groei van het aantal arbeidsplaatsen.” Met het nogal cryptische laatste deel van de zin werd bedoeld op een mogelijke structurele afname van de productiviteitsgroei. Jelle Zijlstra bleek gelijk te hebben. Het Gouden Tijdperk van de economische groei was voorbij. De productiviteit bleef stijgen, maar minder revolutionair dan vroeger. De daling van de investeringen bleek inderdaad structureel (figuur 1). Ook het tempo van de maatschappelijke ontwikkelingen nam weer af; na 1972 was de verbeelding niet meer aan de macht. Weer in de woorden van Den Uyl, die ongetwijfeld de opvatting van Zijlstra uit het jaarverslag van de bank kende en die daar waarschijnlijk ook door geïnspireerd was, tijdens zijn beroemde televisie-optreden nadat de Arabische landen de olieboycot hadden aangekondigd: “Het wordt nooit meer zoals vroeger.”

Figuur 1

Investerings als aandeel van het bbp (%), Nederland, 1879–2006.

Bron: Knibbe (2008).

Teruggang

Tegenwoordig wordt onze samenleving veranderd door internet, maar na 1920 werd alles anders door een grootschalige toepassing van elektriciteit, en verder door auto, radio en televisie: fundamentele veranderingen die ieder voor zich zeker zo belangrijk waren als nu het internet. Toch betekent deze teruggang niet dat de lessen van de jaren dertig niet meer relevant zijn. Investerings zijn nog steeds een erg conjunctuurgevoelig deel van de bestedingen. En nog steeds is het zo dat een majeure terugval van de investeringen niet automatisch door het marktmechanisme wordt opgelost, omdat in de jaren die dat duurt de grens van het productietechnisch mogelijke alweer zover is opgeschoven dat een herstel van de investeringen tot het oude niveau niet voldoet om iedereen aan het werk te krijgen. Er zullen ook grootschalig nieuwe bestedingen moeten plaatsvinden, zij het door de overheid of zij het door de consumenten. Dit effect wordt nog versterkt doordat, anders dan

Tabel 2

Volume-ontwikkeling van de middelen en de bestedingen tussen 1929 en 1934, indexcijfers, 1929 = 100.¹

	Herkomst				Bestedingen								
	Productie	+	Import	=	Consumptie			+	Investerings		+	Export	
	Bbp		Import		Overheid		Particulier		Overheid		Particulier		Export
1934	93	+	79	=	117	+	108	+	98	+	75	+	71

¹ Omdat de voorraadveranderingen in deze tabel bij de investeringen zijn gerekend is de volume-index voor 1934 voor de investeringen geraamd als een gemiddelde van de ontwikkeling van de investeringen en de veranderingen in voorraden en de hoeveelheid onderhanden werk. Overigens liepen de niveaus hiervan slechts drie procent uit elkaar.

Bron: RUG/CBS, *Tweehonderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800–1899*.

in de jaren dertig, de bestedingen van consumenten niet meer grotendeels worden bepaald door eerste levensbehoeften maar ook door luxe bestedingen en duurzame consumptiegoederen (auto's!), bestedingscategorieën die aanzienlijk conjunctuurgevoeliger zijn dan de bestedingen aan aardappelen en brood.

Tegelijkertijd, en dat moet meer zorg baren, zijn de kenmerken van, bijvoorbeeld, de Chinese economie in extreme mate die van de westerse economieën in de jaren dertig: een nog hoger niveau van de investeringen en een nog snellere verschuiving van het productietechnisch mogelijke. Een nog heviger crisis dan in de jaren dertig is daarmee mogelijk. En de oplossing zal, linksom om rechtsom, ook in dit geval megalomaan zijn. Men zal moeten leren leven met het idee dat rond 2040 de economie van China niet alleen groter zal zijn dan die van de Verenigde Staten, maar groter dan die van de Verenigde Staten en de Europese Unie samen. De sociale verhoudingen, zowel in India en China als wereldwijd, zullen totaal verschuiven. En men zal dat, om economisch te overleven, moeten steunen in plaats van het te remmen. Que sera, sera.

LITERATUUR

- Bernanke, B. (2007) *The financial accelerator and the credit channel*. Toespraak gehouden tijdens de eenentwintigste conferentie van de Federal Reserve Bank of Atlanta, 15 juni 2007. <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/Bernanke20070615a.htm>.
- De Nederlandsche Bank (1973) *Verslag over het jaar 1972*. Amsterdam: DNB.
- Jong, H. de (1995) *De Nederlandse industrie 1913–1965. Een vergelijkende analyse op basis van de productiestatistieken*. Amsterdam: Aksant.
- Knibbe, M. (2008) *Een beknopte macro-economische geschiedenis van Nederland, 1880–2006. Dictaat in het kader van het van macro-economie van de opleiding Internationale Organisaties/Internationale Betrekking van de Rijksuniversiteit Groningen*. Groningen.